

Mirja JARAK

The City in Late Antiquity, Leicester-Nottingham studies in ancient society, 3 (edited by John Rich), London & New York, Routledge 1992, X + 204 stranice, index.

Recenzija
Compte rendue
Primljeno
Reçu: 1994.03.21.

Mirja Jarak
HR - 41000 Zagreb, Hrvatska,
Arheološki zavod
Filozofskog fakulteta,
I. Lučića 3

Zbirka članaka pod naslovom "The City in Late Antiquity" sadrži radove priopćene na znanstvenim skupovima koji su posljednjih godina održani u Engleskoj. Između 1986. i 1988. održana je, naime, serija seminara posvećenih problemima antičkog grada. Serija "The Ancient City" završila je u travnju 1988. g. skupom u Nottinghamu koji se bavio temom nestanka antičkih gradova. U knjizi "The City in Late Antiquity" objavljeno je 6 radova s te sjednice uz dva dodatna članka (Liebeschuetzov i Dixonov). Dok Liebeschuetzov rad predstavlja opću studiju o antičkom gradu u kasnoj antici (te se može komparirati s Jonesovim sintetičkim prikazom nastalim prije 30-tak godina), ostali članci bave se sudbinom antičkih gradova u pojedinim područjima Carstva. U većini radova nastoji se osvijetliti odnos spram ranocarorskog perioda koji karakterizira veliki procvat urbanizma, zbog čega se procesi u kasnijem antičkom razdoblju uglavnom određuju kao stagnirajući. Dva posljednja članka, posvećena sjevernoj Italiji i Siriji u ranom srednjem vijeku, problematiziraju odnos kasne antike prema ranom srednjem vijeku i tako uspostavljaju i drugi vremenski odnos za proučavanje kasnoantičkog urbanizma. Postavljanjem ove druge relacije, kasna antika - rani srednji vijek, može se potpunije sagledati kasna antika kao prijelazni segment između velikih povijesnih razdoblja.

W. Liebeschuetz u radu "The end of the ancient city", polazi od neupitnih i opće prihvaćenih spoznaja o političkom i administrativnom značenju gradova u antici i pokazuje, kako je od samih svojih početaka antički grad vezan uz ideju lokalne autonomije koja se ostvarivala postojanjem gradskih vijeća. Lokalna autonomija, iako egzistencijalno povezana s gradovima, protezala se i na gradski ruralni okoliš, pa antički pojam grada pretpostavlja jedinstvo grada u užem smislu i agrarnog okolnog teritorija. Povijest propadanja antičkih gradova s jedne je strane povijest smanjivanja lokalne političke autonomije, a s druge, povijest raskidanja jedinstva grada i agera. To su osnovni elementi Liebeschuetzova izlaganja, koji se, uz navođenje pojedinačnih ilustrativnih primjera, protežu cijelim člankom. Svoju tezu o mijenjanju položaja gradskih političkih tijela autor temelji na sadržaju natpisa u kojima se sve više gube stari *decuriones*. Nema više spominjanja privatnih ulaganja, podizanja velebnih javnih objekata ili barem statua i skromnijih spomenika. Jedini monumentalni spomenici koji se podižu u kasnom Carstvu su gradski bedemi i vjerojatno su upravo oni dokraja iscrpili financijske mogućnosti dekurijska čija služba gubi raskoš i slavu ranocarskog doba. Liebeschuetz osobito naglašava težak položaj dekurijska u kasnoj antici, čija vlast polako prelazi u ruke centralne carske administracije. Tako se s izmakom antike gubi osnovna odrednica antičkog grada - njegova politička autonomija. Također, s izmakom antike dolazi u nekim slučajevima do cijepanja cjelovitosti gradskog agera. Visok stupanj kristijanizacije dovodi, naime, do stvaranja više biskupija na nekada jedinstvenom teritoriju, a kako biskupi, što je pokazano i u raspravljanju o slabljenju gradskih političkih tijela, sve više postaju nosioci vlasti, postojanje nezavisnih biskupija implicira postojanje nezavisnih društvenih zajednica na nekada jedinstvenom prostoru. Naravno, ovo ne treba shvatiti kao opće pravilo niti na crkvenu organizaciju treba gledati kao na gradovima neprijateljsku. Koliko je god kršćanstvo uzdiglo vrijednost izvangradskog prostora kao mjesta molitve i otkupljenja (o čemu svjedoči veliki rast redovništva) toliko je ono pomoglo preživljavanju antičkih gradova koji kao crkvena središta dobivaju novu snagu i smisao. Kasnoantički procesi nisu, dakle, jednostavni niti se jednako odvijaju u svim dijelovima Carstva. Karakteristična je, naprotiv, baš različitost u razvojnim tokovima, pa je izvođenje opće slike o položaju kasnoantičkih gradova vrlo težak zadatak koji mora biti popraćen izvjesnim ogradama. Tu je činjenicu uvažio naš autor koji je tako točno spoznao doseg i granice svoga istraživanja.

Liebeschuetzov članak ne odlikuje sistematično i iscrpno nizanje svih činjenica vezanih uz povijest antičkih gradova, gradskih vijeća i njihovih članova. To nije školski, sveobuhvatan pregled, kakav daje A. H. M. Jones u svojoj monumentalnoj povijesti "The Later Roman Empire, 284-602", djelu objavljenom 1964. godine. Kako se u znanstvenoj periodici i Liebeschuetzov rad i ostali članci sakupljeni u knjizi "The City in Late Antiquity" dovode u vezu s Jonesovim istraživanjem i označavaju kao najbolji radovi na tu temu poslije Jonesa, potrebno je naznačiti glavne smjernice Jonesova mišljenja o gradskim dekurijskim. Budući da je Jonesova namjera bila dati socijalni, ekonomski i

administrativni pregled, uglavnom na temelju literarnih izvora, on se iscrpno pozabavio problemom položaja gradskih autonomnih tijela u kasnom Carstvu. U poglavlju o gradovima (The Cities - str. 712-766) nalazimo detaljnu analizu uvjeta rada dekurijona, posebno s obzirom na njihov financijski položaj i veličinu utjecaja carske administracije. Svi autori, pa tako i Liebeschuetz, naglašavaju velike terete koje dekurijoni nisu mogli financijski podnositi te stoga dolazi do njihovog osipanja. Jones ovom problemu prilazi opreznije i pokazuje da su pritužbe dekurijona vjerojatno bile pretjerane i da s izuzetkom jednog jedinog pojedinca (nekog Julijana iz Antiohije) nema podataka o financijski upropaštenim dekurijonima. Istina je da su dekurijoni kao klasa u kasnoj antici bili znatno siromašniji nego u ranom Carstvu, ali to je bilo uvjetovano povećanim odljevom bogatijih pripadnika, koji su, iako sposobni snositi troškove, najčešće nalazili mogućnosti napuštanja svoje službe. Tako su u službi ostajali siromašniji što se odrazilo u općoj slici o njihovom položaju u kasnom Carstvu. Važno je, međutim, Jonesovo mišljenje da su i osiromašeni dekurijoni bili u stanju izvršavati svoje obaveze (dijelom i zbog opadanja opće kvalitete života i smanjenih zahtjeva) i da je uobičajeno gledanje na njihov loš i težak položaj možda ipak pomalo jednostrano. U prilog svome mišljenju Jones navodi neke literarne podatke u kojima se spominje okrutnost dekurijona pri obavljanju poslova i potreba zaštite stanovništva od njihove samovolje. Dekurijoni su, prema tome, pronalazili načine pomoću kojih su ispunjavali svoje obaveze te njihov imetak nije bio konstantno ugrožen zahtjevima službe. Možemo ustvrditi da se u ovoj točki Liebeschuetz udaljuje od Jonesa jer u svom tekstu tematizira samo težak položaj dekurijona bez navođenja primjera njihovog negativnog djelovanja. U načelu je zaista točno da su opterećenja bila daleko izraženija od nekih prednosti pa je razumljivo da u suvremenoj literaturi, koja nema karakter sveobuhvatne školske analize, dominira Liebeschuetzov stav, tim više što i sam Jones u daleko većoj mjeri naglašava težak položaj dekurijona nego neke pogodnosti. Ako i postoje neke manje razlike u shvaćanju položaja dekurijona i Jones i Liebeschuetz dolaze do istog zaključka - oslabljeni *decuriones* ograničenih prihoda, koji im nisu dopuštali izražavanje odanosti pomoću financiranja tradicionalnih javnih objekata i igara, nisu bili sposobni održati vitalnost svojih gradova; slabljenje gradske nezavisnosti i sve veće značenje centralne vlasti, dovelo je do propasti antičkih gradova u onom smislu u kojem je njihova egzistencija predstavljala ozbiljenje ideje političke autonomije.

Nakon Liebeschuetzovog općeg uvodnog članka slijede radovi posvećeni pojedinim područjima. Ti radovi uglavnom raspravljaju o onim bitnim pitanjima koja su već nagoviještena u uvodnom tekstu: o postojanju političke autonomije u kasnoantičkim gradovima, o značenju Crkve, o smanjivanju gradskih perimetara itd.

C. Lepelley u članku "The survival and fall of the classical city in Late Roman Africa", obrađuje područje u kojem se može pratiti dug život antičkih gradova. Značajno je da se opseg kasnoantičkih gradova ne smanjuje nego se u nekim slučajevima i povećava. Pored vitalnosti samih gradova, neprekinuti kontinuitet u afričkim gradovima dokazuju proizvodi umjetnosti i obrta, kao primjerice mozaici Kartage koji su ranije bili

datirani u ranocarski period a pripadaju zapravo 4. i 5. stoljeću što svjedoči o kontinuitetu umjetničkog stila. Nasuprot smanjivanju financiranja javnih radova što je karakteristično za većinu provincija Carstva, veliki broj sačuvanih afričkih natpisa veliča darežljivost privatnih lica koja i u kasnoj antici podižu javne objekte i spomenike. Analiza imena što se javljaju na kasnoantičkim natpisima pokazuje još jedan vid tipično afričkog konzervativizma - na mnogim afričkim kasnim natpisima imenske formule sadrže i *gentilicium* i *cognomen*. Ovo vrijedi kako za pripadnike elite tako i za građane skromnog društvenog statusa. Slične pojave čuvanja klasičnih tradicija otkrivaju i druga epigrafička i literarna istraživanja, kojima se C. Lepelley također ukratko pozabavio, povećavajući tako broj i raznovrsnost dokaza o kontinuitetu afričkih gradova.

Dok su u slučaju Afrike, vidljive klasične karakteristike i u pojavnom izgledu i u unutarnjoj upravnoj strukturi, u onim područjima gdje okolnosti nisu bile tako pogodne, antički grad preživljava gubeći umnogome svoje klasične oznake i razvijajući nove, upravo kasnoantičke oblike organizacije. Takav vid preživljavanja gradova obrađuje J. Harries u članku: "Christianity and the city in Late Roman Gaul". Nekadašnje *civitates* koje su temeljile svoj status na posjedovanju kurije i gradskih magistrata u kasnoj antici određene su kao biskupska sjedišta. Iako i dalje neke izvanjske okolnosti kao i u ranoj antici (kao što su plodno zemljište i raskošne građevine), upućuju na gradski status, ipak je kršćanska općinska organizacija u osnovi egzistencije kasnoantičkih gradova. Možemo reći da prisutnost biskupa ulazi u definiciju kasnoantičkog grada. Poznato je da u tu definiciju ulazi postojanje gradskih bedema, pa ova dva, iako sadržajno posve različita elementa koja ne zahtijevaju međusobnu povezanost a ipak su povezana stjecajem izvanjskih okolnosti, predstavljaju prepoznatljive karakteristike gradova 5. i 6. st. ne samo u antičkoj Galiji nego i u drugim provincijama.

A. Poulter u radu "The use and abuse of urbanity in the Danubian provinces during the Later Roman Empire" istražuje veliko područje od Norika do Crnog mora. U istraživanju polazi, kako sam izričito navodi, od Jonesovih teza o karakteristikama gradskog života, propitujući koliko su autonomni oblici uprave prisutni u podunavskim prostorima. Rezultati istraživanja su uglavnom negativni. U gradovima 4. st. nema podataka o pripadnicima autonomne gradske uprave, što govori o propadanju tog sloja. U natpisima se umjesto dekurijona spominju vojnici i predstavnici carske administracije. Kako nema podataka o aktivnostima dekurijona može se zaključiti da ovaj oblik uprave tipičan za ranu antiku, tokom 4. st. u podunavskim provincijama propada. Autor zatim samo usputno dodiruje zbivanja 5. st. što je za neka područja neprimjereno jer se stvara pojednostavnjena slika zbivanja. Tako primjerice A. Poulter samo usputno spominje Severinovo djelovanje na području Obalnog Norika izostavljajući i brojne primjere graditeljske aktivnosti koja je bila potaknuta Severinovim nastojanjima u tom kasnom vremenu - 2. pol. 5. st. (u *Vita Severini* se spominje izgradnja brojnih crkava i samostana). Takvi su propusti razumljivi u svjetlu autorove nakane stvaranja slike o administrativnom razvoju u toku kasne antike. Tu svoju nakanu A. Poulter ostvaruje analizirajući bizantske

gradove 6. stoljeća. Najizrazitiji primjer predstavlja *Justiniana Prima*, grad koji odražava suvremene ideje o urbanom središtu. S obzirom na problem gradske uprave, taj grad kao i neki drugi (primjerice *Tropaeum Traiani*), pruža jasan odgovor: bizantski gradovi 6. st. u podunavskom prostoru nisu imali pravih foruma niti javnih građevina (osim crkava), što govori o nedostatku lokalne administracije. Kretanje koje se javilo u 4. st. nastavilo se dalje tako da gradovi 6. st. ne odražavaju više ideju klasičnog grada. Stanovništvo tih gradova koje je uglavnom živjelo izvan gradskih zidina, bilo je zavisno od carske i crkvene administracije a sâmo isključeno iz svih oblika političke uprave. Bizantske gradove 6. st. karakterizira, dakle, krajnja pasivizacija nekada društveno vrlo angažiranog urbanog stanovništva.

Dva slijedeća članka bave se sudbinom gradova u rimskoj Britaniji. Autori R. Reece i P. Dixon izražavaju različita viđenja razvoja i trajanja urbanog života u Britaniji. R. Reece u članku "The end of the city in Roman Britain", zastupa prilično radikalno gledište zasnovano isključivo na arheološkom materijalu. Prema Reecu arheološki nalazi pokazuju kretanje od romanizacije u 2. st. ka deromanizaciji Britanije u 4. i 5. st. U kasnijem razdoblju gradovi, kao glavni oblik rimske civilizacije, postaju potpuno irelevantni. Očito je ukus domaćeg pučanstva, sa slabljenjem rimskih utjecaja, doveo do preferiranja ruralnog načina života i napuštanja gradova. Nije riječ o nasilnom rušenju gradova, nego o njihovom postepenom napuštanju, što nam govori da je romanizacija bila samo jedna prolazna etapa u stvarnom razvoju Britanije. Drugi članak, P. Dixona, naslovljen "The cities are not populated as once they were", bavi se pitanjem odnosa između rimskih *civitates* i ranosrednjovjekovnih britanskih naselja. Iako postrimski period karakterizira napuštanje gradova, u nekim slučajevima može se ustanoviti podizanje anglo-saksonskih građevina unutar prostora antičkih naselja. Da li je riječ o slučajnom izboru položaja nekadašnjih gradova ili o stvarnom kontinuitetu, ostaje otvorenim problemom.

Prave mogućnosti proučavanja trajanja kasnoantičkih gradova u ranom srednjem vijeku pruža prostor sjeverne Italije. C. La Rocca u radu "Public buildings and urban change in northern Italy in the early mediaeval period" ne daje analizu ranosrednjovjekovnog razvoja pojedinih gradova, primjerice Pavije, nego se ograničava na općenito ispitivanje položaja gradova u langobardskom periodu. Langobardi s jedne strane unose preokret s obzirom na odnos prema klasičnoj gradskoj baštini, a s druge, stvaralački unose i vlastite, nove elemente, u gradsku strukturu. Langobardi nisu poput Ostrogota veličali stare antičke građevine i brinuli se o njihovom obnavljanju. Oni su se prema tim objektima odnosili isključivo utilitarno - ono što im je trebalo to su i čuvali, dok je ostalo bilo prepušteno uništavanju i nestajanju. Na taj način ostvarena preoblikovanja antičkih gradova, omogućila su nastajanje ranosrednjovjekovnih naselja, koja se mogu smatrati primjerima trajanja u stalnim mijenama.

Posljednji članak pod naslovom "Antioch: from Byzantium to Islam and back again", autora H. Kennedyja, tematizira ranosrednjovjekovni razvoj jednog od najvećih i najznačajnijih gradova antike - Antiohije. Iz nalaza gustoće naseljenosti, graditeljske

aktivnosti itd. jasno proizlazi slika stagnacije i propadanja u odnosu na antički razvoj. Svoje preživljavanje grad duguje dijelom i sjećanju na nekadašnju veličinu, a osobito kontinuitetu stare crkvene organizacije, koja je svojim utjecajem omogućila i u teškom razdoblju ranog srednjeg vijeka, izgradnju novih crkava.

U svim predstavljenim člancima ponavljaju se neke opće činjenice i teze. Iako ti članci ne rješavaju neka posebna arheološka ili povijesna pitanja nego pretendiraju na opći prikaz razvoja dosta velikih područja u jednom dugom vremenskom periodu, njihova zanimljivost i uvjerljivost ovisi o broju i zanimljivosti pojedinačnih spoznaja na kojima razvijaju svoje opće zaključke. Iz svježine nekih izlaganja može se spoznati koliko su takva opća određenja potrebna i moguća i koliko uopće možemo izvoditi zaokružene, cjelovite sudove, o višestoljetnim povijesnim zbivanjima.